

Чернишова С. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДИТИНСТВО В РОМАНАХ ГРЕМА ГРІНА

Анотація. У статті аналізується зображення дитячих років у романах Грема Гріна як один із способів художнього моделювання персонажа. Мета дослідження – з'ясувати особливості мотивів та їхніх функцій у зображенні дитинства персонажів Грема Гріна в контексті теорії травми. Методологією дослідження буде міждисциплінарний підхід, що передбачає залучення досягнень психології та педагогіки до інтерпретації художнього тексту. Спираючись на праці дослідників-біографістів (Шеррі, Скотт), демонструється, як особиста дитяча травма письменника створює мотивну структуру його текстів і як впливає на зображення героїв твору. Ці травми не згадуються як спогади, що лишилося в минулому, а постійно переживаються знову і знову. Повторюваними мотивами, що наповнюють тему дитинства у Грема Гріна, є такі: 1) внутрішній конфлікт з авторитарним батьком та намагання звільнитися від гніту деспотичного батьківського авторитету; 2) зустріч зі смертю, яка стає головною травмою головного персонажа; 3) булінг у школі – мотив, присутній без семантичних змін від першого до останнього роману письменника; 4) почуття без відповіді, що викликають біль та розчарування. Ці мотиви переважно представлені як спогади героя, які постійно присутні у його теперішньому, що вказують на їхній статус травматичного досвіду. Тому в романах Грема Гріна першого періоду творчості багато персонажів з пошкодженою самістю: вони легко підпадають під вплив інших людей чи ідей (і зокрема, релігії). Дитячі травми, зокрема авторитарність батька та цькування в школі, а часом і смерть, мисляться як відповідальні за цю ситуацію. Вони найчастіше представлені як недомовлені, незримо присутні, що свідчить про залучення в них самого письменника. Функціонування цих мотивів у романах не є рівноцінним: перший і третій є частотнішими і значно більше впливають на долю героя, тоді як другий є менш інтенсивним, а четвертий відіграє ще меншу інтенсивність, хоч і все ще відчутно. Також у статті досліджено, що в пізніх романах травматичний досвід постає як пропрацьований, розказаний, осмислений і не здатний впливати на характер титульного персонажа.

Ключові слова: мотиви, травма, дитинство, художнє моделювання персонажа, наратив.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Зображення дитячих років – один із способів художнього моделювання персонажа. Особливої поширеності він набув у XIX ст. під впливом філософії Джона Локка, а згодом у XX – під впливом психоаналізу З.Фрейда. На думку Локка, психіка людини є чистою дошкою, на якій пише досвід. Тож, щоб пояснити вчинки і поведінку персонажа, письменники вдавалися до зображення його попереднього, зокрема дитячого, досвіду. З. Фрейд висунув теорію дитячої сексуальності, за якою люди

набували її не у зрілості, а в дитячі роки, тож поведінку стали узалежнювати від витіснених потягів, неврозів і комплексів, коріння яких шукали в дитинстві. Посилення особистісного начала у творах модернізму також сприяє тому, що митці частіше починають звертатися до зображення епізодів (часто кризових) з дитинства своїх персонажів. Тому з'ясування, яке місце письменник відводить дитинству у моделі персонажа, є важливим етапом дослідження людини в художньому світі. **Мета** пропонованої статті – дослідити особливості мотивів та функцій у зображенні дитинства персонажів Грема Гріна в контексті теорії травми. Методологією дослідження буде міждисциплінарний підхід, що передбачає залучення досягнень психології та педагогіки до інтерпретації художнього тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття.

Дослідниця дитинства С. Лупаренко на підставі аналізу наукової літератури різних галузей дає таке визначення цього поняття: «Дитинство – це період онтогенетичного розвитку людини від народження до підліткового віку (10–11 років), який має біологічну основу, опосередкований соціальнокультурними факторами, вихованням і навчанням, і протягом якого відбувається інтенсивний фізичний і розумовий розвиток особистості, формування її вищих психічних функцій, соціалізація особистості, її підготовка до майбутнього життя. Саме протягом дитинства закладаються основи особистісної активності й особистісні властивості, цінності людини, що визначають якість майбутнього життя» [1, с. 292–293]. Очевидно, що дитинство – історичне явище, і його зміст і тривалість змінювалися упродовж часу відповідно до норм і традицій певного суспільства.

Каролі Д. Скотт вважає, що жоден критик не може оминати тему дитинства у творчості Г. Гріна, бо це саме та одержимість, з якої виростають усі його трагедії [2, с. 232]. Вона поєднує Грінів концепт «втраченого дитинства» (за назвою його есе) і його власний досвід. [2, с. 5]. Дослідники переконані, що багато його романів містять епізоди, які нагадують його власне дитинство, особливо стосунки з матір'ю та тими, хто цькував його у школі [3]. Тому не викликає сумніву, що заглиблення в його дитинство дає важливі ключі до розуміння його творчості. Грін рано зіткнувся зі смертю: вперше – смертю собаки своєї сестри, а потім (у 5 чи 6 років) він став свідком того, як чоловік перерізав собі горло. Попри те, що він ріс у комфорті, він мав страх темних сходів і мороку спальні.

Початком втрати дитинства вважають переїзд з Препараторі Скул до Беркамстер скул, де батько Гріна був директором. Це також був час початку I світової війни, що спричинила кризу ідеалізму Гріна. Однак пізніше він написав: «Жах почався у 13»,

коли він переїхав до інтернату Св. Джона, який він згадує як «жорстоку країну», у якій йому довелося бути «чужинцем» і «істотою для полювання», і відчувати самотність і зраду. Його батько, директор школи, не зважав на цькування сина, тож не захистив його. Але коли Грін спробував утекти зі школи, батько зрозумів глибину його стану і відправив його до психоаналітика, хоч і не адекватно розумів причину. Виїзд зі школи до лондонського психоаналітика і подальший вступ до Оксфорда стабілізувати психіку Гріна, але мотив самотності, зради і дегуманізації, досвід яких він отримав у школі, лишилися у його творчості надовго. Тобто досвід, отриманий Гріном у дитинстві, можна трактувати як травматичний, адже травмою називають результат переживання емоційнозначущих негативних подій, які перебувають за межами нормального людського досвіду і викликають порушення звичного функціонування психіки.

Одним із перших теоретиків травми став З. Фройд, який розрізняв скорботу та меланхолію як основні реакції на негативний досвід. Скорбота – усвідомлення непоправності втрати, перетворення її на частину досвіду, а меланхолія – постійне повернення до події, що травмувала. Ця нездатність забути спричинена переживанням своїх спогадів як реальності, а це заважає зціленню. Ця нездатність забути чи пережити втрату позначається і на мові травмованого. Тому психоаналітик акцентує увагу не на досвіді, а на поверненні до нього у спогадах, повтореннях, асоціаціях тощо. Він виявив, що багато пацієнтів із травматичними невротами нездатні упорядковано викладати своє життя. Для їхніх історій характерними були «провали» в пам'яті, які свідчили про витіснення чи заборону [4]. На думку Фройда, не можучи згадати витіснене, травмований приречений повторювати витіснене переживання як сучасне, замість того, щоб згадувати його як минуле. Тому його оповідь із незв'язаної історії перетворюється на нав'язливе повторення [5]. Оскільки наратив оформлює вибіркові події життя в цілісний образ самоусвідомлення, відображення травми в ньому має важливе значення. Французький психолог П'єр Жане вважає, що «позбавлення травматичного досвіду стосується перетворення травматичної пам'яті в наративну, тобто перетворення пам'яті, що непокоїть і не дає спокою в пам'ять, інтегровану в історію життя. А зробити це завжди складно, адже в травматичній пам'яті переважають емоційні і чуттєві компоненти, які важче інтегрувати до свідомої оповіді, оскільки вони звичайно не вербалізуються. Тільки із часом індивідуум може надати сенсу своєму травматичному досвіду» [6, с. 231].

Сучасний психіатр Бессел Ван дер Колк пояснює механізм труднощів перетворення травматичної пам'яті у наратив: стрес викликає зростання кортикостероїдів, що перешкоджає функціонуванню гіпокампа (сховища свідомої пам'яті про травматичну подію); проте не впливає на імпліцитні спогади, опосередковані амигдалою. Тому вербалізована експліцитна пам'ять не виникає, а інформація про травму зберігається на сенсомоторному рівні нелокалізована у часі і просторі [7].

В. Огієнко, навівши результати дослідження Неймеєрта та Ван дер Колка, робить висновок, що «наратив про травму є фрагментарною оповіддю, позбавленою зв'язності та позначеною розломами. Травматична пам'ять спочатку згадується в якості роз'єднаних мнемонічних образів і емоційних елементів. І лише з часом виникає травматичний наратив як зрозумілий і інтегрований особистий наратив, в якому індивід надає смислу своєму досвіду і розміщує його у минулому» [6, с. 240].

Намагання особи сформувати наратив про травму допомагає дистанціюватися від неї, лишити її в минулому, а крім того, наратив надає подіям сенс (Ю. Крістева). Наратив намагається подолати розриви як в оповіді, так і в життєвій тканині особи, спричинені травмою.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У романістичі Гріна мотиви дитинства представлені як спогади героя, які постійно присутні у його теперішньому. Він не згадує їх як щось, що лишилося в минулому, а постійно переживає знову і знову. Оскільки, як вже йшлося вище, це було пов'язано з особистими переживаннями, то найвідчутнішою співприсутністю дитячої травми у сучасному персонажі є в першому романі – «Людина з середини». У ньому вже містяться усі основні мотиви, з якими пов'язане дитинство у творах Гріна: 1) внутрішній конфлікт з авторитарним батьком; 2) зустріч зі смертю; 3) булінг у школі; 4) почуття без відповіді. Головний герой цього роману перебуває у скрутній ситуації: він виказав контрабандистів і тепер вони його переслідують. Попри те, що він здатний на відчайдушні кроки, наприклад, свідчити в суді про них, він не відчуває себе певним, не самостверджується в боротьбі, його виступ – не кара зла, а помста власним комплексам, бажання буди поміченим.

Головним внутрішнім мотивом дій Ендрюза є намагання звільнитися від гніту батьківського авторитету. Батька головного героя Грін наділяє професією контрабандиста. Вдома він жорстокий і несамовитий, нещадно б'є дружину і сина, останнього – щоб виховати як чоловіка. Але натомість виховує несамостійного хлопця, залежного від чужого схвалення. Недоотримавши уваги від батька і матері (яка намагалася дати йому емоційний зв'язок, але батько перешкодив їй у цьому), Ендрюз постійно її шукає: спершу у Карлеона, потім Елізабет (яку спершу уявляв як стареньку), а згодом – прокурорів. Він схильний до імпульсивних рішень, прагнучи привернути чиюсь увагу, так він реалізує свою значимість. Так, власне, формується головна сюжетна колізія.

Коли батько Ендрюза помирає, він іде зі школи разом з Карлеоном, якого він сприймає як заміну батька. Але команда контрабандистів очікує від Ендрюза, що він замінить батька з часом: буде таким самим хоробрим, мужнім і успішним. Порівняння не на користь Ендрюза і це його гнітить: батько запам'ятався йому жорстоким, самовдоволеним, неосвіченим і грубим, а тому він не мав бажання бути на нього схожим, але хотів виправдовувати очікування оточення. Тож коли команда зневірилася в тому, щоб побачити в ньому батька, Ендрюз викazuje їх владі. Ним не керує почуття справедливості, радше бажання помститися і довести, що його не можна ігнорувати й принижувати.

Попри те, що стосунки Ендрюза з матір'ю змальовуються письменником як ідилічні, едипів комплекс все ж не є визначальним для мотивації героя. Видається, що психологічна модель персонажа зазнає більшого впливу А. Адлера, ніж З. Фройда. А. Адлер був переконаний, що людиною керують не універсальні біологічні чинники, а індивідуальний досвід, на який впливають довколишні і суспільні фактори. Рушійною силою поведінки Адлер вважав прагнення першості і успіху. Ті, хто прагне першості, нехтують іншими, не переймаються їхніми інтересами, зосереджені на власній вигоді. Навпаки, ті, хто керується успіхом, роблять це для всіх, не втрачаючи себе. Ендрюз неодноразово нехтує своєю спільнотою (навіть, якщо це контрабандисти), нехтує Елізабет (заради випадкової коханки) для того, щоб отримати тимчасову сатисфакцію.

Мотиви батьківського авторитарного впливу присутні і в інших романах впливу, наприклад «Мене створила Англія» чи «Капітан і Ворог». У першому з них цей вплив амбівалентний: з одного боку, він так само спричинився до виховання інфантильної людини, а з іншого – втілює у собі англійські принципи, які уберігають Тоні від того, що він вважає «капіталістичною аморальністю». Примирення зі спогадом про батька означає для нього набуття ґрунту під ногами і ментальне поєднання із цінностями батьківщини: «Попри те, що Ентоні Фаррант помирає до того, як фізично досягає Англії, він повертається додому духовно, вшановуючи поховані моральні принципи свого батька» [8], зазначає Мері Енн Мелфі. При цьому слід зазначити, що його сестра Кейт не змогла узгодити сприйняття батька як чесної людини і свій спогад, як він бив Ентоні. Тому після смерті брата вона не повертається до Англії, а вирушає у широкий світ. Тож цей роман свідчить про намагання Гріна примиритися зі своїм досвідом, вписати його у свою картину світу, але не свідчить про остаточне примирення, яке можна спостерігати в останньому романі письменника «Капітан і Ворог». У цьому творі батько програє сина в трік-трак авантюристу, який прагне уберегти від самотності кохану жінку. Рідний батько героя в тексті фігурує як Сатана, але це не має на Віктора впливу. Навпаки, у зображенні цього образу виникають навіть комічні ноти, адже хлопець намагається розгледіти хвіст і відчуває до батька повагу, бо ж не в кожній родині є свій сатана. Трактування мотиву авторитарного батька у цьому романі свідчить, що Грін подолав свою дитячу травму.

Другий мотив, який часто присутній у темі дитинства у творах Гріна, – це зустріч зі смертю. У «Людині з середині» (як і в «Капітані і Ворогу») герой втрачає матір, лишаючись у такий спосіб самотнім, відчуженим і наодинці з авторитарним батьком. Тобто мотив має характер допоміжного. Але в романі «Найманий убивця» смерть стає головною травмою титульного персонажа. Його першим дитячим спогадом стала матір, що перерізала собі горло кухонним ножом. Ворон (так звали героя) не міг їй вибачити, що вона не замкнула двері, не потурбувалася про те, щоб він цього не побачив. Тому, скоюючи злочини, він завжди виправдовував себе тим, що з її вчинком їх не порівняти. І навіть більше, він чинить злочини, щоб витіснити ці криваві спогади іншими. Цікаво, що надаючи міністру, якого вбив Ворон, таку саму родину, як у вбивці (батько був злодієм, а мати покінчила життя самогубством), Грін ніби посилює значення дитячої травми Ворона: адже він був розумним, отримав освіту і його доля могла б скластися інакше. Характерно, що герой згадує про неї, але не здатен про неї розповісти. Коли він наважується розповісти, то надає цій історії форми сну.

Третім повторюваним мотивом у зображенні Гріном дитинства є цькування у школі. Цей мотив присутній без семантичних змін від першого до останнього роману письменника. У першому романі мотив ще не втілюється в конкретні епізоди, але присутній на рівні означень і асоціацій. Ендрюз згадує про школу як сферу самотності, а наратор порівнює із тюрмою. Ендрюз стверджує, що ненавидить її, але пояснень у цьому романі немає. Цькування замінено в образ гри, у якій гравці мають непомітно торкнутися ведучого, а він має уникнути цього, але Ендрюз згадує про цю гру тоді, коли його переслідують контрабандисти, щоб убити.

У романі «Мене створила Англія» невідоме отримує обрис: кари вчителів, садизм однокласників, власний страх. Тому Тоні

намагається втекти зі школи, і найважливіший урок, який він виносить зі школи: головне – за всяку ціну вижити; так, ніби він був у тюрмі чи на війні. Не менш драматичною є історія іншого колишнього учня – Мінті, який намагався покінчити життя самогубством через нестерпність шкільних умов. Тому він осуджує Тоні, що носить краватку школи Харроу, не вчившись там, але бажаючи увійти у товариство її випускників. Такі привілеї, на думку Мінті, мусять бути вистраждані, куплені ціною великої жертви.

Четвертий повторюваний мотив, що супроводжує зображення дитинства у творчості Г. Гріна – є почуття без відповіді, що викликають розчарування. У першому романі «Людина з середині» присутній лише натяк в образі Гретель, яку герой поцілував, а потім ніколи не міг знайти. У романі «Людський фактор» історія набуває чіткості: у дитинстві герой лишає в дуслі дерева гостинці для дівчинки, яка подобалася, але, коли лишає там записку з освідченням, вона насміхається з нього. Утім, ці скривджені почуття вже давно не хвилюють героя: місце сховку стає тайником для шпигунських повідомлень.

Інтенсивність функціонування цих мотивів у романах не рівноцінна: перший і третій є частотнішими і впливовішими, тоді як другий виявляє меншу інтенсивність, а четвертий – найменшу, хоч і все ще відчутну. Л. Ленджер вважав, що травма пошкоджує самість, і наратив демонструє уникнення понять прояву власної волі: вибору, впевненості у собі, волі тощо [9]. У романах Гріна першого періоду творчості багато персонажів з пошкодженою самістю: вони легко підпадають під вплив інших людей чи ідей (і зокрема, релігії). Дитячі травми, зокрема авторитарність батька та цькування в школі, а часом і смерть, мисляться як відповідальні за цю ситуацію. Вони найчастіше представлені як недовомлені, незримо присутні, що свідчить про залучення в них самого письменника. Натомість у пізніх романах травматичний досвід постає як пропрацьований, розказаний, осмислений і не здатний впливати на характер.

Література:

1. Лупаренко С. Сутність поняття «дитинство» в науковій літературі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Випуск 44. 2013. С. 286–294.
2. Scott, Carolyn D. „The Witch art ha Corner: Notes on Graham Greene’s Mythology” in Evans, Robert O. (ed.). *Graham Greene: Some Critical Considerations*, University of Kentucky Press, Lexington, 1967.
3. Sherry, Norman. *The Life of Graham Greene, Volume One: 1904–1939*, Jonathan Cape. London, 1989.
4. Freud S. *Dora: An Analysis of a Case of Hysteria*. New York : Collier Books, 1963.
5. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. *Фрейд З. Основной инстинкт / сост. П. Гуревич*. Москва : Олимп, 1997. С. 205.
6. Огієнко В. Травматична подія, індивідуальна пам’ять про неї та особистий наратив: між травматичною подією та її репрезентацією. *Національна та історична пам’ять. Збірник наукових праць*. 2011. Вип. 3. С. 227–244.
7. Van der Kolk B. The body keeps the score: Memory and the evolving psychobiology of posttraumatic stress. *Harvard Review of Psychiatry*. 1994. –№ 1. Pp. 258–275.
8. Melfi, Mary Ann, The remembrance of things past: going home in Greene’s *England Made Me*. In: *Renesance: Essay on Values in Literature*, 2010 URL: <https://www.thefreelibrary.com/The+remembrance+of+things+past%3A+going+home+in+Greene%27s+England+Made...+a0227652182>.
9. Langer L. *Holocaust Testimonies. The Ruins of Memory*. New Haven and London, 1991. 336 p.

Chernyshova S. Childhood in Graham Greene's novels

Summary. The article analyzes the image of childhood in Graham Greene's novels as one of the ways of artistic modeling of the character. The aim of the study is to find out the features of motives and their functions in the depiction of the childhood of Graham Greene's characters in the context of the theory of trauma. The research methodology will be an interdisciplinary approach, which involves the achievements of psychology and pedagogy in the interpretation of literary texts. Based on the work of researchers-biographers (Sherry, Scott), it is demonstrated how the personal childhood trauma of the writer creates the motive structure of his texts and how it affects the image of the heroes of the work.

These traumas are not remembered as memories of the past but are constantly experienced over and over again. Repetitive motives that fill the theme of childhood in Graham Greene are: 1) internal conflict with the authoritarian father and the attempt to break free from the oppression of despotic parental authority; 2) meeting with death, which becomes the main trauma of the main character; 3) bullying at school – the motif is present without semantic changes from the first to the last novel

of the writer; 4) feelings of unansweredness that cause pain and frustration. These motives are mostly presented as memories of the hero, which are constantly present in his present, indicating their status as a traumatic experience.

Therefore, in the novels of Graham Green's first period of creativity, many characters with damaged self: they are easily influenced by other people or ideas (and in particular, religion). Child injuries, including parental authoritarianism and school bullying, and sometimes death, are thought to be responsible. They are often presented as unspoken, invisibly present, which indicates the involvement of the writer himself. The functioning of these motives in the novels is not equal: the first and third are more frequent and much more influential on the fate of the hero, while the second is less intense, and the fourth plays an even lower intensity, though still palpable. The article also explores that in later novels the traumatic experience appears as elaborated, narrated, meaningful, and unable to influence the character of the title character.

Key words: motives, trauma, childhood, artistic modeling of a character, narrative.